

CĂLUGĂRUL ȘI FILOZOFUL
Budismul astăzi

Jean-François Revel (1924–2006) a fost unul dintre cei mai marcanți intelectuali ai epocii noastre, filozof, politolog, profesor universitar și membru al Academiei Franceze. Din 1963 a renunțat la cariera universitară, consacrându-se jurnalismului și scrisului. A fost, de asemenea, consilier literar al editurilor René Julliard și Robbert Laffont, director și editorialist al săptămânalului *L'Express* și cronicar al revistei *Le Point*. Fermele sale critici la adresa totalitarismelor de orice fel l-au făcut cunoscut și apreciat atât în Franța, cât și în toată Europa. Lucrări (selectiv): *Pourquoi des philosophes?* (1957), *La Cabale des dévots* (1962), *Ni Marx ni Jésus* (1970), *La Tentation totalitaire* (1976), *Comment les démocraties finissent* (1983), *Le Terrorisme contre la démocratie* (1987), *La Connaissance inutile* (1988), *Cunoașterea inutilă*, Humanitas, 1993, 2007), *Le Regain démocratique* (1992, *Revirementul democrației*, Humanitas, 1995), *Histoire de la philosophie occidentale, de Thalès à Kant* (1994), *Le voleur dans la maison vide* (1997, memorii), *Le moine et le philosophe. Le bouddhisme aujourd'hui* (1997, împreună cu Matthieu Ricard), *La grande parade. Essai sur la survie de l'utopie socialiste* (2000, *Marea paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Humanitas, 2002), *L'obsession anti-américaine* (2002, *Obsesia anti-americană*, Humanitas, 2004).

Matthieu Ricard (n. 1946), fiul filozofului Jean-François Revel și al pictoriței Yahne Le Toumelin, este astăzi călugăr budist și trăiește la o mănăstire din Darjeeling, Nepal (mama lui s-a retras, de asemenea, în 1968, la o mănăstire tibetană). În 1972, și-a susținut doctoratul în genetică moleculară la Institutul Pasteur, sub îndrumarea lui François Jacob, laureat al Premiului Nobel pentru biologie. Apoi a renunțat la cariera științifică și a plecat să studieze și să practice budismul, alături de mai mulți maeștri spirituali (cei mai cunoscuți, Kangyur Rinpoche și Dilgo Khyentse Rinpoche). A scris mai multe cărți despre budism, unele ilustrate cu fotografii ale autorului: *L'Esprit du Tibet* (1996), *Moines danseurs du Tibet* (1999), *L'infini dans la paume de la main* (2000, împreună cu Trinh Xuan Thuan), *Himalaya bouddhiste* (2002). A tradus în franceză importante texte budiste. Întreprinde numeroase acțiuni de caritate și colaborează cu Mind and Life Institute și cu universitățile Madison-Wisconsin, Princeton și Berkeley, pentru diverse proiecte de cercetare a „antrenamentului mental“.

JEAN-FRANÇOIS REVEL
MATTHIEU RICARD

CĂLUGĂRUL ȘI FILOZOFUL

Budismul astăzi

Traducere din franceză de
Carmen Dobre

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Marieva Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cecilia Laslo
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Tipărit la Paper Print – Brăila

Jean-François Revel, Matthieu Ricard

Le moine et le philosophe

© NiL Editions, Paris, 1997

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2015, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Revel, Jean-François

Călugărul și filozoful: Budismul astăzi / Jean-François Revel, Matthieu Ricard;

trad.: Carmen Dobre. – București: Humanitas, 2015

ISBN 978-973-50-4726-9

I. Ricard, Matthieu

II. Dobre, Carmen (trad.)

294.3

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Cuprins

<i>Introducere</i>	7
De la cercetarea științifică la căutarea spirituală	13
Religie sau filozofie?	34
Fantoma din cutia neagră	64
O știință a spiritului?	93
Despre metafizica budistă	129
Ațiune asupra lumii și ațiune asupra sinelui	157
Budism și Occident	179
Spiritualitate religioasă și spiritualitate laică	196
Cum se naște violența?	208
Înțelepciune, știință și politică	219
Drapel roșu pe acoperișul lumii	236
Budismul: declin și renaștere	247
Credință, ritual și superstiție	257
Budismul și moartea	264
Individul-rege	278
Budismul și psihanaliza	295
Influențe culturale și tradiție spirituală	303
Despre progres și despre nouitate	306
Călugărul îl întreabă pe filozof	319
Concluzia filozofului	341
Concluzia călugărului	347

Introducere
de Jean-François Revel

Cum s-a născut ideea acestei cărți? De ce ni s-a părut necesar să o scriem? Căror bune intenții datorăm impulsul prietenesc, cum se spune în politică, de a ne gândi la acest proiect? Scriu singur această introducere doar din motive de comoditate sintactică: este foarte dificil să vorbești, fără lungi și elaborate perifraze, despre o temă care exprimă interesul împărțit de două persoane, dar rezultat din motivații diferite. Dialogurile ce vor urma dezvăluie această realitate intelectuală complexă și dublă, conturând-o treptat. Dar, chiar dacă scriu singur introducerea, Matthieu este coautor, pentru că am discutat în prealabil, iar el a citit-o și a corectat-o sau a completat-o, în funcție de propria perspectivă.

Fără să anticipez, cu prețul unor nedorite redundanțe, ceea ce vom dezbate pe larg de-a lungul întrevederilor noastre, rezum aici întâlnirea dintre două istorii spirituale și personale, scânteia care a dat naștere acestui proiect. Fiul meu, Matthieu Ricard, născut în 1946, a făcut, după studiile secundare la Liceul Janson-de-Sailly, strălucitoare studii științifice în domeniul biologiei moleculare, care l-au condus până la doctorat, obținut în 1972. Președintele comisiei sale a fost François Jacob, celebrul laureat al Premiului Nobel pentru biologie, sub îndrumarea căruia, de altfel, făcuse deja o serie de cercetări și lucrase câțiva ani la Institutul Pasteur. Apoi Matthieu ne anunță pe amândoi, pe profesorul său și pe mine, deopotrivă tulburați de această veste, că dorește să abandoneze cercetarea științifică și să se mute în Asia, ca să urmeze învățătura budiștilor tibetani rinpoche.

Schimbare radicală în viața lui, care trebuia să-l ajute să devină călugăr budist.

În ce mă privește, urmasem o carieră universitară în special literară și filozofică. Predasem mai mulți ani filozofia și părăsisem apoi, în 1963, universitatea, pentru a mă consacra integral noii mele meserii de scriitor și editorialist. Nu am abandonat totuși filozofia, domeniu de care m-am ocupat în câteva dintre cărțile mele.¹ Și m-a interesat întotdeauna, spre deosebire de alți filozofi, dezvoltarea științei. De aici și satisfacția că fiul meu devenise un cercetător de anvergură și, apoi, decepția de a-l vedea renunțând brusc la o activitate în care debutase mai mult decât promițător. De altfel, atitudinea mea complet nereligioasă m-a făcut să nu iau prea în serios budismul, fără să-l disprețuiesc, bineînțeles, pentru că ocupă un loc privilegiat între doctrinele spirituale, ceea ce i-a adus, de altfel, stima câtorva dintre cei mai exigenți filozofi occidentali.

De aceea, în ciuda stupefacției de moment, nu m-am „certat” niciodată cu Matthieu, nici nu am stricat relațiile. Fac această precizare anecdotică pentru că în 1996, când în câteva emisiuni de televiziune și articole de presă s-a vorbit despre budism și despre Matthieu, fie cu ocazia publicării uneia dintre cărțile despre maestrul lui spiritual, Dilgo Khyentse², fie cu prilejul unei călătorii în Franța a lui Dalai Lama, pe care l-a însoțit, se spunea aproape peste tot că nu ne-am văzut de douăzeci de ani și că proiectul acestei cărți marca revederea noastră, sau mai degrabă împăcarea. Avem de-a face aici cu un produs al imaginației, nu cu o informație. Nu încetaserăm niciodată să ne vedem, atât cât ne-au permis distanța și costul călătoriilor. Începând din 1973, am fost la Darjeeling, în India, unde se stabilise pe atunci alături de maestrul său spiritual, apoi în Bhutan,

---

1. Mai ales în *Histoire de la philosophie occidentale, de Thalès à Kant*, NiL Éditions, 1994 și *Pourquoi des philosophes?*, Laffont, Bouquins, 1997.

2. *L'esprit du Tibet*, Seuil, 1996.

în Nepal etc. Singurii nori care ne-au înnegurat au fost cei ai musonului asiatic. Mai apoi, Matthieu a putut veni destul de des în Europa, cu ocazia tot mai frecventelor călătorii prilejuite de succesul din ce în ce mai mare al budismului în Occident. Apoi numărul acestor călătorii a crescut mai ales după ce Dalai Lama, pe care Matthieu îl însoțea ca translator, a primit Premiului Nobel pentru pace.

Tocmai succesul budismului a constituit fenomenul neprevăzut care ne-a sugerat ideea unei discuții despre „budism și Occident“. Așa suna, de altfel, la început, titlul pe care intenționam să-l dăm dialogurilor, dar apoi editoarea noastră, Nicole Lattès, a găsit unul mult mai bun: *Călugărul și filozoful*.

În ce constă exact budismul? Aceasta este întrebarea generală la care Matthieu trebuia să răspundă. De ce budismul are astăzi atâția adepți în Occident și de ce suscită atâta curiozitate? Misiunea mea a fost mai degrabă de a propune ipoteze explicative pentru această expansiune spirituală. Se datorează ea recențelor evoluții, dezamăgitoare poate, ale religiilor și filozofilor occidentale, ca și ale sistemelor politice? De la sine înțeles că schimbul de idei dobândește o valoare specială, întrucât are loc nu între un filozof occidental și un înțelept oriental, ci mai degrabă între un filozof occidental și un călugăr occidental de formație orientală, care este, de altfel, la origine un om de știință, capabil să-și asume pe deplin îmbinarea celor două culturi. De fapt, Matthieu a utilizat într-o oarecare măsură rigoarea sa științifică în studiul limbii și tradiției tibetane, a editat și a tradus timp de douăzeci de ani textele sacre fundamentale, vechi și moderne, ale budismului tibetan.

Cel puțin textele care au supraviețuit. Căci, lucru știut de toată lumea, comuniștii chinezi au distrus bibliotecile întregi, precum și circa șase mii dintre mănăstirile care le adăposteau. Aceste masacre și distrugerii au început odată cu invadarea Tibetului de către China, în 1950, cu anexarea lui, în 1951, și s-au intensificat în timpul represiunii care a urmat revoltei populare

tibetane din 1959 și reprimării ei, apoi de-a lungul întregii revoluții culturale. În 1959 Dalai Lama și mai bine de o sută de mii de tibetani și-au părăsit țara și s-au exilat în India sau în regatele himalaiene, răspândindu-se apoi în toată lumea. Colonialismul comunist nu tolerează nici o altă ideologie diferită de a sa, nici o libertate intelectuală, spirituală sau artistică. Și a demonstrat o îndârjire fără limite nu numai pentru a spolia nemilos bogățiile naturale ale Tibetului, ci și pentru a-i distruge civilizația și chiar limba. Departe de a-și pierde treptat amploarea, exterminarea chineză a poporului tibetan și a culturii sale a fost reluată în anii '80, în ciuda pretensei „liberalizări“ aduse de succesorii lui Mao. Să recunoaștem totuși: chiar dacă au persistat exterminările și execuțiile fără proces, după 1980 exterminarea nu a mai fost comparabilă cu ceea ce se întâmplase în anii '60 și la începutul anilor '70, perioadă în care au fost uciși un milion de tibetani, adică o cincime din populație. Însă distrugerea civilizației a continuat. Liberalizarea s-a limitat la domeniul economic și a fost întreprinsă din pragmatism, pentru a se asigura o oarecare bunăstare materială. Dincolo de aceste câteva măsuri, libertatea în China nu există, nici măcar pentru chinezi. Iar succesorii lui Mao au aplicat în Tibet vechea metodă a colonialismului stalinist, mutând în regiunile ocupate atâta populație chineză cât să devină dominantă în raport cu băștinașii.

Inutil să neg că interesul meu pentru budism a crescut odată cu indignarea față de martiriul tibetanilor. Acestei motivații sentimentale i s-a adăugat o alta, mai importantă, aceea că fiul meu aderase el însuși la budism. Voiam să înțeleg mai bine motivele și consecințele acestei decizii. În ceea ce privește politica chineză, în cartea mea *Comment les démocraties finissent?*¹, din 1983, am consacrat mai multe pagini descrierii detaliate – în mare parte pe baza informațiilor obținute de la Matthieu –

---

1. Paris, Grasset. Tradusă în principalele limbi europene; în engleză cu titlul *How Democracies Perish*, Doubleday, New York, 1984.

a genocidului tibetan, desfășurat timp de mai bine de treizeci de ani fără ca opinia publică mondială să se fi sesizat ori să fi fost informată. Exterminarea acestui mic popor izolat, care nu era o amenințare pentru marele său vecin, acest popor pașnic și pastoral, care se identifică cu o spiritualitate lipsită de orice tip de prozelitism, mi s-a părut un simbol al secolului nostru, marcat aproape în întregime de logica totalitară.

Chiar dacă informațiile despre Tibet au fost mult timp greu de obținut, ele nu au lipsit totuși cu desăvârșire. Astfel, încă din 1959, Claude Lanzmann, viitorul realizator al unei capodopere a cinematografului și istoriei epocii noastre, *Shoah*, scria în revista *Elle*, cea mai importantă publicație pentru femei, un lung articol intitulat „La vie secrète de Dalai-Lama”¹; era exact anul în care acesta a trebuit să se exileze pentru a scăpa de sclavie sau chiar de moarte. Dar problema tibetană a fost apoi îngropată, în următorii cincisprezece, douăzeci de ani, de autocenzura unui Occident care căzuse victimă idolatriei maoste și nu voia să acorde atenție nici unei critici aduse Chinei comuniste.

Evocarea crimelor comise de barbaria sino-comunistă nu ne îndepărtează însă de subiectul acestor discuții între „călugăr și filozof”, dat fiind că șederea prelungită în străinătate a lui Dalai Lama și a nenumărați alți lama, maeștri spirituali și rinpoche tibetani a fost o conjunctură care a stimulat răspândirea budismului în Occident și a facilitat, geografic vorbind, accesul occidentalilor la învățătura autentică a doctrinei. O învățătură deloc livrescă, mediată sau teoretică, ci vie, directă, provenind chiar de la sursă, chiar de la eminenții ei practicanți. Teroarea impusă de comunismul chinez a avut drept consecință, între altele, revelarea talentului politic al lui Dalai Lama. Pentru a pune capăt dominației chineze asupra poporului său, el n-a propus niciodată Chinei decât soluții realiste, moderate și nonviolente. În plus, acestea sunt orientate spre democratizarea

---

1. *Elle*, nr. 696, 27 aprilie 1959.

Tibetului, ceea ce ar trebui să fie pe placul occidentalilor, chiar dacă nu și al ocupanților. Dalai Lama s-a manifestat cu subtilitate și naturalețe în universul guvernanților democrațiilor occidentale, știind foarte bine că aceștia sunt paralizați de un servilism temător în fața iritabilei birocrății din Beijing.

În virtutea unei concepții învechite și convenționale, Occidentul și-a reprezentat budismul ca o învățătură a pasivității, a inacțiunii, a „nirvanei“ definite ca o indolență întoarsă asupra sinelui, indiferentă la treburile cetății și ale societății. Constatăm acum că nu este deloc așa. Asemeni majorității filozofilor occidentale, budismul are o dimensiune umană, socială și politică.

Acestea sunt, pe scurt, împrejurările și motivele care ne-au determinat până la urmă, pe Matthieu și pe mine, să ne împărtășim nelămuririle sau curiozitățile, pentru a evidenția punctele comune, fără să ascundem însă divergențele. Iată de ce și cum s-au desfășurat dialogurile ce vor urma, în mai 1996, la Hatiban, în Nepal, în singurătatea unei cetăți săpate în muntele care domină orașul Kathmandu.

De la cercetarea științifică la căutarea spirituală

JEAN-FRANÇOIS — Cred că primul lucru pe care trebuie să-l subliniem este că ideea scrierii acestei cărți nu ne aparține nici unuia dintre noi. Ne-a fost sugerată de editorii noștri, care, cunoscând itinerarul tău spiritual și legăturile de rudenie dintre noi, s-au gândit că ar fi interesantă o confruntare a punctelor noastre de vedere. Voi preciza deci că ai făcut inițial strălucite studii științifice în biologie; că ai fost unul dintre elevii lui François Jacob; că ai lucrat timp de mai mulți ani ca cercetător la Institutul Pasteur; că ai susținut la Facultatea de Științe din Paris, în fața unei comisii din care făceau parte François Jacob și alți biologi de renume, o teză de doctorat ce ți-a adus titlul de doctor în științe, cu mențiunea „foarte bine“. Interesul acestei serii de dialoguri în care ne vom angaja rezidă deci în faptul că ești o persoană care, primind o educație științifică europeană, occidentală, de cel mai înalt nivel, s-a îndreptat, simultan sau ulterior, către această filozofie sau religie de origine orientală numită budism. Ai făcut asta, trebuie să precizăm, nu spre a-ți îmbogăți viața sau pentru a găsi un supliment spiritual la o carieră care-și urma, într-o paradigmă occidentală, cursul firesc, ci abandonându-ți cariera pentru a te angaja complet în practicarea budismului. Deci prima mea întrebare este: când și de ce ți-a încolțit în minte această idee?

MATTHIEU — Cariera științifică pe care am urmat-o s-a datorat pasiunii mele pentru descoperiri. Tot ce am făcut după aceea nu a fost nicidecum o respingere a cercetării științifice, pasionantă din multe puncte de vedere, ci rezultatul constatării

că această cercetare este incapabilă să răspundă problemelor fundamentale ale existenței. Pe scurt, știința, oricât de interesantă, nu era suficientă pentru a da un sens vieții mele. Am ajuns să consider știința, așa cum o trăiam, ca o risipire neconținută în detalii și nu mă mai puteam închipui dedicându-i întreaga viață.

În același timp, această schimbare s-a născut dintr-un interes crescând pentru viața spirituală. La început nu se conturase clar, căci primisem o educație exclusiv laică și nu practicasem creștinismul. Simțeam totuși, venind din afara mea, un fel de teamă pioasă atunci când intram într-o biserică sau când întâlneam un om credincios. Însă nu știam nimic despre religia propriu-zisă.

Apoi, în adolescență, am citit o serie de cărți despre diferite tradiții spirituale. Despre creștinism, hinduism, sufism, dar, paradoxal, foarte puține despre budism, căci pe vremea aceea, în anii '60, erau puține traduceri autentice ale textelor budiste. Cele câteva tratate și traduceri existente ilustrau destul de stângaci maniera deformată în care Occidentul percepea budismul în secolul trecut: o filozofie nihilistă care propovăduiește indiferența față de lume. Grație unchiului meu, navigatorul J.Y. Le Toumelin, am descoperit și scrierile lui René Guénon. Toate acestea mi-au suscit și hrănit curiozitatea intelectuală față de spiritualitate, fără însă ca această curiozitate să se transforme în ceva concret.

J.-F. — Te întrerup puțin, ca să ne faci o precizare privind opera lui René Guénon. Este un autor francez care a scris în special despre filozofiile orientale. Despre care anume? A trecut ceva timp de când l-am citit și păstrez o amintire destul de vagă despre opera lui.

M. — A scris vreo douăzeci de cărți despre tradițiile spirituale orientale și occidentale și despre unitatea fundamentală a tuturor tradițiilor metafizice. A scris *Orient et Occident*, *La*

crise du monde moderne* și *L'Homme et son devenir selon le Vedanta*** , în care explică evoluția ființei umane până la atingerea absolutului sau a divinului în sine. Toate acestea rămânneau însă pentru mine la un nivel pur intelectual.

J.-F. — Intelectual în ce sens?

M. — Dincolo de profunda satisfacție și deschidere spirituală pe care mi-o dădeau lecturile astea pline de sens nu-mi provocau nici o transformare interioară.

J.-F. — Și la ce vârstă ai citit aceste cărți?

M. — Păi, pe la cincisprezece ani. Citisem și dialoguri cu Ramana Maharshi, un înțelept din India despre care se spunea că atinsese cunoașterea interioară a naturii supreme a spiritului, non-dualitatea. Dar interesul meu pentru budism s-a declanșat... în 1966...

J.-F. — Aveai atunci douăzeci de ani.

M. — Eram încă la Facultatea de Științe, chiar înainte de a intra la Institutul Pasteur, când am văzut, în timpul montajului, filmele realizate de un prieten, Arnaud Desjardins, despre marii maestri tibetani care fugiseră de invazia chineză și se refugiaseră pe versanții de sud din Himalaya, din Cașmir în Bhutan. Pe parcursul a două călătorii pe care le făcuse acolo, însoțit de un excelent interpret, îi filmase timp de două luni pe acei maestri în intimitatea lor. Filmele erau impresionante. În aceeași perioadă, un alt prieten, doctorul Leboyer, se întorcea și el de la Darjeeling, unde îi întâlnise pe câțiva dintre acei înțelepți. Tocmai terminasem un curs semestrial și aveam la dispoziție șase luni de vacanță, înainte de a începe cercetarea. Mă gândeam să fac o călătorie de lungă durată. Era epoca

---

* Pentru trad. rom., vezi René Guenon, *Criza lumii moderne*, trad. de Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 1993 (n.tr.).

** Pentru trad. rom., vezi René Guenon, *Omul și devenirea sa după Vedanta*, trad. de Teodoru Ghiondea, Editura Herald, București, 2012 (n.tr.).

hipioților care luau drumul Indiei în câte un Citroën 2CV sau făceau autostopul, traversând Turcia, Iranul, Afganistanul și Pakistanul. Eram atras, de altfel, și de artele marțiale și mă gândisem să merg în Japonia.

Însă fotografiile aduse de Arnaud și Frédérick Leboyer, cele câteva cuvinte ale acestor prieteni, descrierea a ceea ce întâlniseră în Himalaya... toate m-au determinat să decid să merg acolo, și nu în altă parte.

J.-F. — Prin urmare, filmul lui Arnaud Desjardins.

M. — Au fost mai multe filme: *Le message des Tibétains* și *Himalaya terre de sérénité* (care includea *Les enfants de la Sagesse* și *Lac des yogis*), în total patru ore. I-am văzut atunci pe marii maeștri spirituali care tocmai veniseră din Tibet... înfățișarea lor, modul în care vorbeau, în care își răspândeau învățăturile. Era o mărturie vie, provocatoare.

J.-F. — Filmele acestea au fost difuzate la televizor?

M. — Da, de mai multe ori, începând din 1966, și au fost recent reeditate pe casete video¹. Sunt niște documente extraordinare.

J.-F. — Maeștrii aceia tibetani fugiseră din Tibet în timpul revoluției culturale care a antrenat o înăsprire a represiunii chineze?

M. — De fapt, cei care au putut să fugă au făcut-o cu mult înainte, în anii '50. În urma unui diferend, Tibetul rupsesse practic relațiile diplomatice cu China între anii 1915 și 1945. Avea un guvern propriu și întreținea relații cu mai multe țări străine. Apoi China a început să-și infiltreze oamenii acolo. Oficialii chinezi vizitau țara, pretinzând că simpatizează poporul și cultura tibetană. Mergeau până la a aduce ofrande în mănăstiri. Le ofereau tibetanilor ajutor ca să-și modernizeze țara etc. Dar în 1949 au invadat-o cu armata, începând din est, din regiunea Kham. Invazia a fost nemiloasă și cu timpul a

---

1. Alizée Diffusion, Chemin du Devois, 30700 St. Siffret.

devenit din ce în ce mai clar că vor să cucerească centrul Tibetului și să pună mâna pe putere și pe Dalai Lama. Acesta din urmă a fugit deci în India, în 1959. Imediat, frontierele au fost închise și a început represiunea necruțătoare. Bărbați, femei și copii au fost aruncați în închisoare, închiși în lagăre de muncă. Unii au fost executați, alții n-au supraviețuit torturii și foametei din lagăre și din închisori; oricum, mai mult de un milion de tibetani, adică un locuitor din cinci, au murit în urma invaziei chineze. Imensele gropi comune se umpleau unele după altele. Înainte chiar de revoluția culturală, au fost distruse șase mii de mănăstiri, aproape toate din Tibet. Bibliotecile au fost arse, statuile sparte, frescele devastate.

J.-F. — Cum?... Șase mii!

M. — Au fost numărate 6 150 de mănăstiri distruse. Și să nu uităm că mănăstirile erau în Tibet lăcașuri de cultură! Fapt probabil fără precedent în istoria umanității, aproape douăzeci la sută din populația Tibetului făcea parte din diferite ordine – călugări, maici, pustnici retrași în peșteri, erudiți care transmiteau învățătura în mănăstiri. Practica spirituală era acolo, fără îndoială, scopul principal al existenței, iar laicii considerau că activitățile lor zilnice, oricât de necesare ar fi fost, aveau o importanță secundară în comparație cu viața spirituală. Întreaga cultură era, astfel, centrată pe viața spirituală. Distrugerea mănăstirilor, a centrelor de studiu, a schiturilor însemna de fapt distrugerea sufletului, a rădăcinii culturii tibetane. N-au putut să distrugă însă puterea sufletească a tibetanilor. Zâmbetul, banii, propaganda, tortura și exterminarea: chinezii au încercat totul pentru a schimba modul de a gândi al tibetanilor. Nu au reușit cu nici un chip. Speranța tibetanilor de a-și salva cultura și de a-și recăpăta independența a rămas intactă.

J.-F. — Să ne întoarcem la tine, la filmele lui Arnaud Desjardins. Spui că ți-au produs o impresie puternică. Ai putea să analizezi și să descrii această impresie?